

Pedagógiai nézetek az értelmiség tollából

FEHÉR Katalin: *Értelmiség és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2017. 216 oldal.

Az elmúlt évtizedben a hazai neveléstörténet kutatóinak tollából számos olyan írás jelent meg, amelyek eltérő módszereket alkalmazva és különböző szempontokat figyelembe véve vizsgálták a felvilágosodás és reformkor által közvetített pedagógiai nézeteket. Magyarországon viszonylag későn indultak útjukra a felvilágosodás eszméi, annak ellenére, hogy már a 18. század első felében akadtak olyan gondolkodóink, akik bírálták a magyar feudális intézményeket. Hazánk művelődéstörténetében kiemelkedő szerepet töltött be a felvilágosodás pedagógiája. A 18. század második és a 19. század első felében az irodalom, a művészet és a tudomány mellett egyre fontosabb szerephez jutott a nevelés általában, különösképpen az iskolai oktatás. Fehér Katalin műveiben nagyrészt a felvilágosodás nevelésügyét tárgyalja, kiemelt szerepet tulajdonítva az európai eszmék magyar viszonyok közé történő adaptálásának. A szerző új műve hiánypótló munka, ahogyan azt a cím is mutatja, a korabeli értelmiség és a nevelésügy kapcsolatát történeti vonatkozásban igyekszik feltárni.

A bevezető rész kellő tömörséggel foglalja össze a korszak főbb történéseit. Hosszabb és részletesebb leírás nem szükséges, ugyanis a szerző egy korábbi műve¹ megadja a történeti hátteret, melyet kiegészít jelen mű gazdag, nagy forrásanyaggal, informatív lábjegyzetekkel és elsődleges forrásokat

ábrázoló képeivel rendelkező tartalma. Ezt követően hat, tematikailag különböző fejezetben mutatja be a korszak jeles személyeinek életrajzeit, melyekből képet kapunk az oktatáspolitikára, az egyház, a sajtó és az egészségügy területén tevékenykedő értelmiségi réteg tudományos munkásságáról. A legtöbb fejezet elején külön is található egy összegző ismertető, amely segíti az adott terület jobb megértését.

Elsőként az oktatáspolitikára, az I. Ratio Educationis szerzőjeként ismert Ürményi József nevelésügyi törekvései kerülnek bemutatásra. A fejezet első része főként a rendelet úttörő jellegére helyezi a hangsúlyt, részletesen kifejtve a tanügyi szervek munkásságát és a tananyag tartalmi vonatkozásait. A második részben a szerző bemutatja Ürményi II. József kérésére készített jelentését, mely a budai egyetem és intézményeinek felülvizsgálatát tűzte ki célul, ezt követően szó esik az oktatáspolitikus által vezetett közoktatási bizottság célkitűzéseiről. Legvégül a szerző a Martinovics-féle összeesküvés történéseivel is foglalkozik, ugyanis a Királyi Tábla elnökéül Ürményi a per vezetője volt.

A második tematikai egység a külföldi egyetemokről hazatért fiatal katolikus és protestáns értelmiségi réteg azon törekvéseit mutatja be, melyek a hazai művelődés viszonyainak javítását tűzték ki célul. Elsőként Molnár János jezsuita szerzetes írásairól kaphat képet az olvasó. A polihisztorként számon tartott tudós nevéhez köthető az első magyar nyelvű neveléstudományi munka megalkotása, ezek mellett műveiben kitért az értelmi, esztétikai és testi nevelés fontosságára. A következő személy Gombási István, aki kevésbé ismert a hazai neveléstudomány területén, azonban prédikációi között számos írás taglalta a gyermekek nevelésének körülményeit. A fejezet végén szó esik még Perlaki Dávid esperes és Kozma Gergely unitárius pap

¹ Fehér Katalin: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1999.

írásairól. Előbbi joggal kerülhetett volna a lapszerkesztők sorai közé is, hiszen nevéhez fűződik a *Mindenes Gyűjtemény* alapítása és társszerkesztése. Kozma írásos prédikációiban főként a rousseau-i elvek hatása érvényesült, emellett a nőnevelés kapcsán is képet kaphat az olvasó a már-már forradalmi elképzelésekről.

Az egyházi személyek sora után Fehér Katalin a korabeli lapszerkesztők oktatásügyi törekvéseire igyekszik fényt deríteni. A fejezet bemutatása előtt fontos tisztázni a sajtó nevelésügyi kérdésekkel való kapcsolatát. Az egyes korok nevelésről vallott nézeteinek megismeréséhez a sajtóorgánumok gazdag – részben még feltáratlan – forrásbázisként állnak rendelkezésünkre. Az elmúlt évtizedben a hazai neveléstörténet kutatóitól számos olyan írás jelent meg, amely egy vagy több, de többségében a 19. század második felétől megjelenő pedagógiai sajtótermékben vizsgálta az általuk közvetített nevelési nézeteket. Fehér Katalin munkássága nagyrészt a felvilágosodás korabeli sajtó és nevelés viszonyával foglalkozik. A fejezet méltán bír újdonságértékkel, ugyanis ahogyan azt a sajtótörténeti bibliográfiák és egyéb adatbázisok is mutatják, a 19. század második felétől megjelenő periodikák nevelési témájú értekezéseit több kutató is elemezte, míg a korszak előtti folyóiratokkal nem foglalkoztak részletetekbe menően. Ezt a hiányosságot pótolja most a szerző. A sajtóval kapcsolatos fejezetek felépítése hasonló, Fehér Katalin elsőként kitér az adott lap, folyóirat alapításának körülményeire, röviden ismerteti programjukat, majd részletesebben tárgyalja a kifejezetten nevelési relevanciájú cikkeket. A sorban először Kovachich Márton György következik, akit a *Merkur von Ungarn* szerkesztőjeként tartottak számon, mely lap elsőként adott áttekintést a magyar oktatásügyről, ezen kívül sokat foglalkozott annak reformjával. A következő három szerkesztő

munkásságáról kevesebb szó esik. Tertina Mihály, az *Ephemerides Politico-Litterariae* első szerkesztője volt, a lap célkitűzése alapján politikai és kulturális kérdésekre helyezte a hangsúlyt. Literaria című rovatában helyet kaptak az iskolai rendeletek, hírek, adatok. Ambrózy Sámuel folyóirata (*Novi ecclesiastico-scholastici Annales Evangelicorum austriacae et helvet. confessionis in Austriaca monarchia*) az evangélikus iskolaüggyel foglalkozott, Rát Mátyást pedig az első magyar nyelvű lapok szerkesztői között tartjuk számon, nevéhez köthető a *Magyar Hírmondó* megalapítása. A fejezet két utolsó szerkesztője Péczeli József és Döbrentei Gábor munkássága nem csak magyar nyelvű megjelenése miatt különül el a latin nyelven írott cikkektől. A nemzeti nevelés nézeteinek kibontakozása ugyan a reformkorra tehető, azonban már az általuk szerkesztett folyóiratokban is észrevehető a nemzeti mozgalom megjelenésének gondolatai. Péczeli József részt vett a *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztésében, mely nevéből adódóan nem kifejezetten az oktatás témájára helyezte a hangsúlyt, azonban a népnevelés témaköre gyakran szerepelt a lap hasábjain. Döbrentei törekvéseinek köszönhető az első 19. századi magyar nyelvű irodalmi-kulturális folyóirat, az *Erdélyi Múzeum* létrejötte. A folyóirat nevelésügyi értekezéseinek elemzése során megállapítható, hogy hazánkban egyre nagyobb mélységben foglalkoztak pedagógiai kérdésekkel, és nem csak a külföldi eszméket interpretálták, hanem igyekeztek írásaikkal rávilágítani a hazai nevelés hiányosságaira, ugyanakkor utat mutatni a nevelés megújításához.

Az iskolaszervezők oktatásügyi törekvéseit bemutató részt a pietetista polihisztorról, Bél Mátyásról szóló írás kezdi meg, mely hosszan részletezi a tudós életművét. Nevéhez fűződik többek között az államismereti szintézis, a *Notitia Hungariae*,

az oktatás szervezeti kereteinek tervezése, ezen belül tankönyvek, tantervek kidolgozása. Az iskolaszervezők között több más, polihisztorként számon tartott tudós is tevékenykedett az oktatásügy területén. Ide sorolandó Schedius Lajos, akinek fő céljai közé tartozott, hogy a magyar művelődési törekvéseket európai viszonylatokban ismertesse, ezáltal hazánkat is bevezesse az európai kulturális körökbe. Az olvasó Hari Péter személyében megismerheti az erdélyi nevelésügy kiemelkedő egyéniségét, aki szerint a nevelés célja a humanitás, ezen felül a kor többi gondolkodójához hasonlóan kitér az értelmi nevelés mellett a testi nevelés fontosságára is. A következőben bemutatásra kerülő iskolaszervező, Tessedik Sámuel Hatvani István tanítványaként kezdte munkásságát, majd a saját korában egyedülálló szarvasi gazdasági iskola alapítása okán vált ismertté.

A kor tudósaira jellemző volt, hogy nem kizárólag elméleti munkákat adtak ki kezeik közül, legtöbbször tanárként is igyekeztek gyakorlati tapasztalatokat szerezni. Ide tartozott többek között a rendkívül sokoldalú Hatvani István, aki teológiai tanulmányai mellett az orvosi egyetemet is elvégezte, majd a fizika és kémia oktatásán kívül filozófiai előadásokat is tartott. Az első magyar nyelvű pedagógiai tankönyv elkészítése kapcsán meg kell említeni Tóth Pápai Mihályt, aki a *Gyermek nevelésére vezető útmutatás* címen jelentette meg művét, melynek jelentősége a nevelés és oktatásmódszertan elméletének rendszerbe foglalt szintézisben rejlik. A kiemelkedő tanárszemélyiségek sorában az utolsó Márton István, akit a Pápai Református Kollégium újjászervezőjeként ismerhet az olvasó, korszerűbb tanítási módszereket és új tanköny-

veket igyekezett bevezetni, ezen felül kifejtette a hazai iskolaügy elmaradottságának okait is.

Az utolsó fejezet azokat az orvosokat mutatja be, akik a köznép egészségügyi kultúrájának fejlesztését tűzték ki célul. Weszprémi István, Tessedik Sámuelhez hasonlóan Hatvani István tanítványa volt. Magyar és külföldi körökben egyaránt elismert munkát végzett, főként a kisgyermek nevelésének fontosságára hívta fel a figyelmet. Mátyus István orvosi teendői ellátásán kívül bírálatokkal illette a rossz közegészségügyi viszonyokat, a magyar egészségügyi kultúra alacsony szintjét, és célul tűzte ki a hazai tudatlanság megszüntetését. Az első magyar nyelvű egészségügy tan-könyv szerzője is bekerült a szerző által ismertetett, neveléstudománnyal foglalkozó orvosok közé. Kiss József azon tudósok körébe tartozott, akik az oktatás keretein belül felismerték az egészséges életmód ismeretetésének szükségességét. Az utolsó életrajzi vázlatban a szerző Görög Demeter életútját mutatja be, aki újságírói tevékenysége mellett nevelői munkásságáról volt ismert.

Összességképp elmondható, hogy Fehér Katalin műve olyan új kutatási eredményeket tár az olvasó elé, melyek segítségével átfogóbb képet kaphat a felvilágosodás korabeli magyar nevelésügy helyzetéről, megismerheti a nyilvánosság számára kevésbé vagy egyáltalán nem ismert oktatásügyi törekvéseket. A bemutatott tudósok, egyházi személyek, szerkesztők nagy részben hozzájárultak ahhoz, hogy a nevelés terén elterjedt külföldi eszméket hazai viszonylatokra alkalmazzák, ezáltal kezdetét vegye a magyar közoktatás polgári átalakulása.

Hüber Gabriella Margit